

Quanta, quanta diversitat. Problemes pràctics en l'estudi de les comunitats religioses de Catalunya

Joan Gómez i Segalà

Investigacions en Sociologia de la Religió (Universitat Autònoma de Barcelona)

1. Encàrrec i projecte

Els canvis soferts en l'Església Catòlica i la notorietat creixent de les minories religioses van empènyer el govern de la Generalitat de Catalunya a crear una estructura administrativa que s'ocupés de fer el seguiment de la realitat religiosa del país, i mantenir els contactes pertinents. És així com l'any 2000 es va crear la Secretaria de Relacions amb les Confessions Religioses (actualment Direcció General d'Afers Religiosos).

Entre les primeres accions de l'aleshores titular, Ignasi Garcia-Clavel, hi hagué l'encàrrec d'una recerca que, ras i curt, permetés saber quines religions hi havia a Catalunya i qui les representava. La proposta exclouia l'Església Catòlica per motius polítics (els canals de comunicació entre l'Església i el govern ja estaven establerts) i acadèmics (la dimensió d'un estudi sobre l'Església catòlica no hagués permès un estudi tan aprofundit de la resta de religions).

Com qualsevol investigador que rebi encàrrecs sap perfectament, cal traduir el problema social en problema sociològic (o sociogràfic o antropològic o el que correspongui.) I si la proposta semblava pràctica, acotada i unitària, l'adaptació a categories de les ciències socials ha resultat molt complexa, de fronteres arbitràries i absolutament segmentada.

Aquest article tractarà les dificultats pràctiques que l'equip investigador ha hagut d'anar superant, o trampejant, des que assumí l'encàrrec fins que al cap de quatre anys se n'edità una versió divulgativa (Estruch et al.: 2004).

Val la pena esmentar de seguida que la recerca ha acabat produint resultats en tres nivells, amb destinataris i objectius diferents:

- comprensió: l'equip ha necessitat entendre la realitat molt més enllà del que és raonable d'explicitar per escrit al client.
- resolució: els informes lliurats a la Generalitat inclouen dades que només tenen sentit per a l'acció social (acció de govern, en aquest cas)
- divulgació: s'ha publicat un llibre pensat per al públic general, exhaustiu en la mostra però amb mancances des del punt de vista acadèmic (aparell bibliogràfic, apunts metodològics, marc conceptual, etc.)

Aquesta diversificació justifica que en alguns casos s'hagi optat per algunes tècniques que es podrien considerar poc ortodoxes en el camp de les ciències socials o, simplement, que ens haguem abstingut d'algunes contrastacions exigibles a nivell teòric, però negligibles en vista al volum i als destinataris principals de la recerca. En aquest sentit, per tant, ens atrevim a exposar els principals dilemes del dia a dia de la recerca amb el benentès que no estem proposant cap model, sinó que confiem que la descripció de les dificultats de l'equip investigador ajudin a entendre millor la realitat estudiada: la presència, implantació i organització de les minories religioses a

Catalunya. Al mateix temps, creiem que aquesta narració pot facilitar posteriors recerques d'altres investigadors.

2. Definició de l'objecte d'estudi

El fenomen religiós és un dels camps més concorreguts entre els clàssics de la sociologia. Poc o molt, els mestres de la sociologia han tractat el fenomen religiós de forma directa o indirecta. Per tant, el nostre equip no és el primer ni l'últim en abordar la definició i acotació d'un objecte d'estudi en aquest àmbit.

Lògicament, ens hem situat en un punt mig entre les definicions més àmplies, on religió es confon amb cosmovisió, i les més restrictives, que només s'escauen a esglésies i algunes altres organitzacions jerarquitzades de les tradicions monoteistes.

La importància d'aquesta tria, però, no rau només en el fet que la mostra resultant sigui més o menys extensa, sinó que els mateixos indicadors poden resultar més o menys pertinents. Encara que desvetlli un secret que caldria reservar per al final de l'article (com nosaltres vam comprovar al final de la recerca), no hi ha cap element objectivable i comú a totes les tradicions religioses que puguem prendre com a eix vertebrador de la recerca, que no sigui present també en moltes altres institucions que no tenen res a veure amb el que popularment –i sens dubte qui pagava la recerca– anomenem religió.

a. Al voltant dels límits de la recerca

L'acotament de l'objecte d'estudi i la tria dels indicadors és arriscat perquè és previ al mateix estudi, de manera que fins a la finalització de la recerca no es pot assegurar que la primera elecció hagi estat encertada. Alhora, cal mantenir uns determinats criteris en tota la recerca perquè aquesta no esdevingui un constant i estèril replantejament teòric que impedeix el seu desenvolupament pràctic.

En el cas que ens ocupa, s'estudiaren les tradicions en ordre segons les prioritats polítiques, de manera que s'abordaren les tradicions més orientals en la darrera fase. I justament en aquestes tradicions més llunyanes és on hi ha més dificultats per discernir la categorització de les entitats com a religioses, així com l'aplicació dels indicadors utilitzats amb èxit per a les entitats de tradicions monoteistes. De fet, la tipificació de membres, líders o culte ja resultava del tot problemàtica.

Així doncs, mentre progressàvem en la recerca al carrer ens adonàvem de les contradiccions, i això ens urgia a depurar més els criteris, fins al punt que algunes tradicions van ser excloses a partir de criteris establerts a darrera hora, després d'haver estat estudiades –o d'haver-ho intentat–.

Probablement es tracta d'una mesura poc popular entre els científics i també probablement s'hi deuen barrejar nocions carregades de prejudicis morals, però en qualsevol cas, la discussió no pot ser teòrica, perquè segurament ens posaríem d'acord aviat. La discussió només té sentit referida a cada cas concret i amb les dades disponibles –les no disponibles també solen ser significatives–, però ens portaria per viaranyes que ens allunyen de les possibilitats d'aquest article.

b. Al voltant de religió

Quan pensem en religions sovint ens vénen al cap elements que encaixen a la perfecció en les esglésies catòlica i ortodoxa, força bé en la majoria d'esglésies cristianes, moderadament bé en judaisme i islam, sospitosament bé en bahà'í i sikhs, forçadament en l'hinduisme i budisme i estrepitosament malament en les tradicions xineses i japoneses.

Per tant, la simple idea d'estudiar les religions com un *corpus* tancat ja és força catòlica. Un cop superat el disgust, però, busquem els elements presents en totes les tradicions:

- sacralització d'alguns elements (sagraments, símbols, espais, divinitats, etc.)
- existència d'algun discurs (llibres sagrats, cants, tradició oral, pregàries, teologia, etc.)
- institucionalització de les relacions horitzontals (entre els fidels, entre nivells jeràrquics, mestres, sacerdots, gurus, etc.) i verticals (entre la comunitat i la dimensió sagrada, de vegades sobrenatural, que el grup reconeix)
- burocratització de l'organització (establiment de personal professionalitzat, sistemes de finançament, espais de culte i oficines, representació pública, etc.)
- autodefinició (sentiment de pertinença a la comunitat, ritus d'entrada i d'exclusió, etc.)

Lògicament, cal definir cadascun d'aquests conceptes (sagrat, relacions, comunitat, etc.) per a convertir-los en criteris unívocs d'inclusió i exclusió de la mostra. Però com a exemple de la dificultat de donar per definitiva cap definició, podem citar que al final de la recerca vam acabar establint una nova condició, segons la qual l'entitat o comunitat religiosa no pot estar subordinada a una altra que tingui uns objectius diferents (terapèutics, filantròpics, socials, econòmics, polítics, etc.) El temps dirà si aquesta condició d'independència és pròpia d'unes categories caduques que hauríem de superar, o si estem utilitzant un criteri necessari davant d'una nova realitat prou diferent de les religions tradicionals.

Amb tot, cal establir l'element objectivable que serveixi per a vertebrar una certa cohesió en la recerca. Com ja hem avançat, aquest no l'hem trobat, i per tant hem hagut de recórrer a un altre principi més fàcilment accessible i computable, malgrat el risc d'uniformar excessivament el camp d'estudi.

Vam optar per una tríade que solia funcionar, però no sempre de forma conjunta. Intentàrem localitzar tots els llocs de culte, totes les comunitats i totes les entitats, que sovint solen coincidir (una comunitat religiosa constitueix una entitat religiosa que es reuneix en un lloc de culte), però que en cas de no coincidir estudiàvem cadascuna de les tres dimensions (social, legal i espacial).

c. Al voltant de les comunitats

Cada tradició religiosa té una forma molt pròpia de constituir-se (o no) en comunitat, i de relacionar-se amb la resta de societat (alguns marquen clares fronteres entre *dins* i *fora*, mentre en d'altres no existeix un *nosaltres* i *ells*). En aquest sentit, per tant, esdevé fàcil trobar salons del Regne, oratoris islàmics i dojos, però entrem en un terreny molt relliscós en comparar les comunitats dels testimonis de Jehovà (amb un baptisme d'adults i enquadrament en una congregació), dels musulmans (en el qual gairebé tothom que prové dels països islàmics s'hi considera, independentment de la seva participació comunitària) i dels taoistes (que consideren que cadascú fa el seu camí, i no estableixen cap frontera amb la resta de ciutadania).

A part del sentit que cada tradició doni a les respectives comunitats, la seva representació legal (o alegal) presenta múltiples varietats. Així, hi ha una única entitat que agrupa als testimonis de Jehovà (que oficialment no consta a Catalunya, perquè l'entitat té seu a Torrejón de Ardoz), cada comunitat jueva té una sinagoga i està registrada separatament i, en canvi, dintre del protestantisme hi ha un garbuix d'esglésies, federacions i organitzacions de tota mena (professionals, d'estudis, per grups d'edat, etc.) que se solapen, de manera que una seu pot reunir diverses entitats, i una comunitat pot gaudir de diversos espais.

d. Al voltant de la mostra

Malgrat que comunitats, entitats i llocs de culte sembli prou ampli per incloure tota l'organització d'una tradició, el progrés de la recerca ens va obligar a perfilar més, i excloure algunes realitats. Això significà deixar de banda des d'empreses i altres entitats on l'element religiós no era prou significatiu, fins a tot tipus d'estructures informals, intangibles o efímeres com són, per exemple, les campanyes, corrents de pensament, famílies, xarxes virtuals, etc.

En aquest sentit, doncs, l'ànim d'exhaustivitat (en el sentit de trobar tots els grups independents, no pas d'arribar a fons en cadascun d'ells) tenia una limitació, quan trobàvem grups molt incipients o en vies de desaparició, així com persones que representaven grans institucions en el món però que no reunien ningú al nostre país. Per a realitzar una història completa de cada tradició, caldria tenir-los en compte, però resultaven una informació que mancava de tota utilitat per al propòsit de la recerca.

A nivell territorial, l'objecte d'estudi quedava acotat a Catalunya. Aquesta delimitació no ha estat gaire problemàtica, prenent per referència els llocs de culte, encara que lligat al fenomen de la immigració ens trobem grups que en el país d'origen estaven vinculats a un moviment, que aquí –encara– no s'ha reorganitzat. Així mateix, també trobem una gran mobilitat d'alguns immigrants, que viatgen per poder assistir de tant en tant a algun culte de la seva tradició, i per tant ens trobem comunitats que no són estrictament locals ni comarcals, sinó molt disperses.

Finalment, un altre punt és l'estructuració de la informació. Les tradicions religioses monoteistes solen ser molt geloses en el manteniment de l'ortodòxia i en la categorització de la comunió –si em permeteu una expressió cristiana–, és a dir, un establiment acurat de qui és qui, i amb qui es pot fer què. L'expansió del diàleg interreligiós, el reconeixement de la llibertat de consciència dels fidels i el creixement de la diversitat a Europa han alterat notablement les relacions entre confessions, de manera que de vegades són ambigües. Ens trobem diferències entre versions oficials i pràctiques dels fidels, aproximacions no mútues, escissions mal païdes, etc. Per tant, l'establiment de capítols (o de monografies) no és en absolut evident, ja que no deixa de ser una mena de posicionament a favor d'uns grups en contra d'altres. En el llibre, per exemple, s'hi van fixar dotze capítols, corresponents a dotze tradicions, però aquest nombre ha resultat més en funció de criteris d'exposició que no pas per criteris de les pròpies comunitats. En conseqüència, l'establiment d'un capítol específic per als adventistes, independent dels protestants, i la inclusió dels Brahma Kumaris dins del capítol sobre l'hinduisme no explica tant la realitat dels grups esmentats com la nostra visió (o millor dit, la nostra visió sobre què pot entendre millor el lector mitjà).

3. L'estudi de l'objecte

Si calgués reconèixer algun mèrit a l'estudi que ens ocupa, aquest seria l'extens treball de camp. El nucli de la recerca, doncs, ha recaigut en les entrevistes realitzades als representants dels grups religiosos, i a aquelles altres que han permès d'accedir als primers, així com l'assistència a nombrosos cultes, reunions i trobades.

a. Fonts secundàries

Hem recorregut a les fonts secundàries exclusivament amb dos objectius: a) trobar tots els grups existents, b) contextualitzar i conèixer millor les comunitats que havíem de visitar posteriorment. Cal recordar que cada tradició només pot ser entesa satisfactòriament a partir de les pròpies categories i que, sovint, sol molestar al fidel haver-se d'explicar a través de conceptes manllevats d'altres religions. Per tant, calia

una minuciosa recopilació d'informació que permetés una comunicació fluïda i, alhora, que evités de demanar personalment dades que es poden trobar per escrit.

i. Àmbit administratiu: Registres i administracions

El *Registro de Entidades Religiosas*¹, adscrit al *Ministerio de Justicia*, és un registre de caràcter voluntari en el qual s'hi poden inscriure totes les entitats religioses que desitgin ser reconegudes com a tals. En tenir la seu a Madrid, recórrer un procés administratiu lent i requerir-se més documents (i més cars) dels que són necessaris per a ser reconegut com a entitat cultural, a la pràctica aquest registre només recull les entitats més potents (en nombre de fidels, en recursos, o més necessitats de legitimació.)

Moltes comunitats religioses solen inscriure's com a entitats culturals, la qual cosa no és falsejar la realitat, perquè molt poques entitats es dediquen exclusivament a activitats religioses, en el sentit estricte.

Fora dels registres oficials (*Ministerio de Justicia* i Departament de Justícia), en canvi, els ajuntaments i els consells comarcals solen conèixer de primera mà la realitat associativa del seu territori, encara que no sempre és el mateix òrgan qui s'hi relaciona (alcaldia, serveis socials, participació ciutadana, cultura, immigració, etc.)

ii. Àmbit associatiu

Recórrer a la xarxa associativa local és força eficaç en la recerca d'entitats formades per immigrants, perquè sol tenir un coneixement força actualitzat de la creació i les relacions de les entitats de nouvinguts, tinguin caràcter religiós o no. En aquest sentit, per exemple, van facilitar molt la tasca de trobar oratoris islàmics o sikhs, perquè es tracta de col·lectius on la principal forma d'associacionisme és el religiós, cosa que no passa amb els provinents de Sudamèrica o l'Àsia Oriental.

La incipient xarxa de diàleg interreligiós també ha estat un bon ajut, sobretot en la fase inicial de cada capítol, perquè compartíem la mateixa necessitat de coneixença dels grups sense intenció d'introduir-nos-hi, i per tant els grups interreligiosos saben quins interlocutors són els més adequats per a una primera aproximació. No obstant, l'associacionisme que promou el diàleg interreligiós estableix contactes seguint uns criteris diferents als que nosaltres necessitàvem. Per un costat, coordinen membres de les grans tradicions del món independentment de la seva representativitat a Catalunya, en detriment d'altres entitats que poden tenir una més gran implantació al nostre país, sense representar un actor de primer ordre a nivell mundial. Per l'altre costat, coneixen poc els grups que no estan interessats en el diàleg interreligiós, entre els quals trobem els més fonamentalistes.

iii. Àmbit acadèmic

Els experts i estudiosos de cada tradició han estat un puntal imprescindible, tant per la seva bibliografia com sobretot per la informació relativa a consells i contactes. Malgrat la comprensible temença d'alguns que potinegèssim un camp que han treballat amb erudició, cal subratllar la seva aportació especialment en aquells temes sobre els quals hi ha poca bibliografia referida al nostre entorn més proper.

iv. Àmbit religiós

Segons la història a Catalunya de cada tradició religiosa, hi ha comunitats que posen força documentació a disposició dels interessats, bé a petició, bé en les pròpies pàgines d'Internet. Els cercadors virtuals faciliten molt el contacte i l'autopresentació de l'entitat, tot i que la informació posada a l'abast dels internautes necessita una

contrastació especialment acurada, a causa de la intencionalitat més publicitària que analítica.

Una part que pràcticament només hem abordat quan hem tingut accés per Internet (i que comentarem quan tractem els biaixos) ha estat l'opinió dels exmembres. En aquest apartat, el dubte no només era sistemàtic, sinó també intens, degut als excessos emocionals que solen impregnar les opinions dels qui surten d'una organització i s'esforcen a donar a conèixer la seva experiència. Amb tot, oferien un contrapunt interessant, que de vegades feien més comprensibles alguns tics de les versions oficials.

Més enllà dels avantatges que ofereix Internet, resultava summament aclaridor comprovar en quines tradicions funciona l'estratègia de la bola de neu, per la qual uns membres ens condueixen a d'altres del seu grup. En el cas dels musulmans, per exemple, a cada visita a un oratori érem informats dels centres propers, de la mateixa comarca o de les limítrofes. En el cas de les esglésies evangèliques, la informació no era espontània ni referent als centres propers, sinó a partir de llistats dels centres pertinents a la pròpia organització o corrent. I com a exemple ben oposat, entre la població xinesa era difícilíssim arrencar alguna pista sobre alguna altra persona o centre.

A part de la major o menor confiança que oferís l'entrevistador, és evident que algunes tradicions s'estructuren de forma que estableixen una xarxa molt interrelacionada, mentre que d'altres tenen un desconeixement absolut d'iniciatives semblants a les que regenten.

b. Treball de camp

Els diversos membres de l'equip vam repartir-nos les tradicions, de manera que cada membre es responsabilitzava del procés complet d'estudi d'algunes religions, des de la recopilació d'informació i selecció d'informants fins a la redacció de l'informe. La coordinació de l'equip, doncs, s'establia de cara al compliment dels objectius comuns i a aspectes pràctics.

i. Entrevistes

El treball de camp consistí en entrevistes a un o més representants de cada entitat religiosa, a partir d'uns qüestionaris elaborats *ad hoc* per a cada tradició, a partir d'uns objectius comuns.

Més que qüestionaris caldria parlar de guions, perquè el punt de partida eren grans temes, a on calia fixar-se tant en les dades aportades com la importància que l'entrevistat oferia a aquella qüestió. Molt sovint les respostes entraven en uns detalls que mai no haguéssim preguntat, però a mesura que ens endinsàvem en la tradició, ens adonàvem que es tractava d'elements significatius i diferenciadors dintre de la tradició o d'aquesta respecte altres religions.

En principi, s'optava per una única entrevista per entitat, per tal d'agilitar la recerca, però en múltiples ocasions fixàrem noves trobades o afegírem informants. Lògicament, això ho afavoríem en les grans organitzacions perquè els responsables sovint ens derivaven cap a altres persones, o es comprometien a proporcionar-nos documentació relativa als nostres interessos. Com es pot comprendre de seguida, la informació oferta per un pastor d'una església evangèlica independent sempre era molt més concreta que la que ens podien oferir els directius dels testimonis de Jehovà que coordinen els salons del Regne, uns cent quaranta a tot Catalunya. Per tant, l'aproximació a una entitat de barri o a una gran organització estesa per tot el país requerien uns esforços qualitativament diferents. Mentre les entrevistes a les entitats petites formaven una imatge per acumulació d'informants, les grans organitzacions requerien una successió de trobades i intercanvis que calia adaptar a la reacció dels entrevistats.

ii. Tècniques

Sobretot en les grans organitzacions, les entrevistes sovint eren completades per altres tècniques, com l'observació participant. En algun cas, s'hi va recórrer davant la falta d'informació suficient, però habitualment eren els mateixos representants qui, sense entendre la diferència entre un estudiós i un catecumen, insistien en la participació de les seves activitats. El nostre interès per les celebracions empenyien a estrènyer llaços especialment per part de molts immigrants, que no entenien el nostre capteniment en evitar opinar o passar desapercebuts. En conseqüència, costava declinar elegantment les seves afectuoses invitacions, sobretot quan es tractava de les grans festivitats anuals, les quals podien durar tot un dia... del cap de setmana.

iii. Analogies

Quan iniciàvem la recerca en una religió, gairebé sempre començàvem visitant els més representatius de la tradició o, si més no, els qui tenien més anomenada. No creiem que això repercutís gaire en la visió de la resta de grups correligionaris, però sí que ens adonàvem de la diferència que s'estableix quan l'entitat de referència està formada per autòctons o immigrants. Sabent que les generalitzacions no són infal·libles, constatem que els catalans pertanyents a les minories religioses solen explicar a seva tradició per ella mateixa, evitant de recórrer a cap analogia amb el catolicisme. Qualsevol comparació és vista com un recordatori de la seva situació minoritària en front de l'Església Catòlica, i per tant una pedra d'ensopec en la seva plena normalització. En canvi, els estrangers solen percebre la seva religió com a impròpia del país on han arribat, i aleshores tendeixen amb molta facilitat a establir correspondències amb el catolicisme, de vegades de forma abusiva a causa del poc coneixement que tenen d'aquesta altra tradició.

4. Interessos i biaixos

Tota recerca té uns apriorismes, que si bé es poden modificar, de cap manera es poden eliminar. Sempre és convenient que els autors en siguin conscients, tant per a entendre l'abast dels nous coneixements, com per copsar les limitacions dels mateixos.

Si a la introducció n'esmentàvem alguns per a contextualitzar l'estudi, ara en podem repassar uns altres amb una clau més crítica.

a. Organització per sobre de credo

En estudiar les organitzacions hem de tenir en compte que aquestes solen definir-se a si mateixes com a mitjà per a desenvolupar la seva missió, i només en alguns casos aquesta organització se sacralitza en el sentit que es defineix la pròpia organització com a partícip de la mateixa divinitat. Quan és merament un mitjà per a l'objectiu final (salvació, il·luminació, reencarnació, unitat, etc.), és fàcil que els membres de la religió estudiada se sentin incòmodes, perquè el sociòleg opta per fixar-se en allò immanent, tot prescindint d'allò que hi dóna sentit. Per tant, el plantejament de l'estudi, en no donar cobertura al sentit que fonamenta l'entitat, violenta aquesta realitat. I, alhora, estudiar el sentit de totes les religions és una obra enciclopèdica, que probablement depassa fins i tot les ciències socials.

b. Certesa impossible

En plantejar la recerca desconexíem la quantitat de grups o entitats que acabariem retratant, i les estimacions més fiables les fèiem en temps de treball més que no pas en resultats. Això s'explica perquè en intentar arribar a localitzar totes les entitats existents,

es comença a buscar per allà on se sap que n'hi ha, però després cal continuar per on podria ser que se'n trobessin, la qual cosa és d'una amplitud que no s'acaba mai. És a dir, que mai no podem estar del tot segurs que no hi ha determinats grups que ens han 'passat per alt' i, per tant, la vulnerabilitat dels resultats és evident i només es poden presentar honestament amb humilitat. En algunes religions, a més, constatarem els canvis i les novetats a mesura que ens hi apropàvem, la qual cosa encara ens obligava més a entendre que estudiàvem una dinàmica i no pas un fenomen estàtic. Això no només val per als grups formats per població immigrada que tot just s'està establint i per tant la mobilitat és fruit d'aquest procés d'instal·lació, sinó que cal comptar que existeixen grups nòmades.

c. Relació amb les entitats

En tabular les dades, hem comptat més de set-cents centres vinculats a alguna minoria religiosa a Catalunya². En alguns casos, unes poques entrevistes ens han servit per a informar de molts centres, a causa de la seva homogeneïtat. La majoria de vegades hem realitzat una entrevista a un responsable de l'associació. En d'altres ocasions, hem necessitat fins a una dotzena de trobades per entendre una mica el funcionament.

Aquestes diferències es poden justificar fàcilment per la distància cultural entre algunes tradicions i els autors, que requerien una certa adaptació. Però en qualsevol cas, esbandir centenars d'associacions amb una única entrevista per unitat, implica una resolució acceptable en observar el mapa complet, però al preu d'un marge d'error elevadíssim quan descrivim els grups un per un.

Per tal de reduir els errors d'apreciació, en alguns casos hem acordat amb els interlocutors que revisessin el nostre informe acabat. Aquesta correcció ens resultava de gran interès com a indicador de qualitat de la nostra feina. Per a les persones entrevistades resultava una mostra de confiança que les tranquil·litzava. Però evidentment, ni nosaltres ens comprometíem a incloure les seves opinions, ni a ells els era fàcil donar el vist-i-plau a un escrit que no els estalviava crítiques, o bé que incloïa els seus detractors entre les fonts. Per tant, el nostre oferiment era una gran idea fins que rebien el text: en resum, que accelerava la informació, però dificultava la redacció.

Per a concretar quina mena de biaixos som conscients d'haver patit, n'hi ha prou en pensar que una única entrevista obliga a adoptar forçosament la perspectiva del responsable, i ignora moltes posicions: per descomptat tota crítica a la direcció, però també moltes altres tant o més greus. Així doncs, queden silenciades les bases, submises o disconformes. En alguns casos, els joves es distingeixen dels seus progenitors per haver nascut i haver-se educat al nostre país, de manera que la socialització no és tan "natural" com en el país d'origen. Gairebé sempre queda ignorada la veu de les dones i, en casos com l'Islam, on les dones estableixen una xarxa de relacions paral·lela a la dels homes, el retrat resultant és completament parcial, en tots els sentits de la paraula (els resultats no cobreixen la totalitat ni són imparcials). Una altra opinió que cal ponderar per a conèixer la força de la socialització dels grups religiosos és la dels ex-membres: saber si els abandonaments creixen, quines relacions mantenen amb els membres, quina valoració fan del seu passat i del present de la tradició, etc. tot plegat assenyala els límits de l'organització.

En resum, la necessitat d'arribar a detectar totes les organitzacions tenia el preu de tractar-ne cadascuna com una unitat, fent cas omís de les diferències internes i de les discrepàncies que poguéssin haver en el seu entorn. La justificació d'aquesta superficialitat no es deu només en l'estalvi de recursos, sinó en la necessitat del quadre general per a un aprofundiment posterior més fonamentat de cada agrupació.

d. Prejudicis

Malgrat l'esforç d'objectivitat, el sociòleg no s'estalvia de descobrir-se més vulnerable del que es pensava. Citarem tres exemples ben diversos.

La primavera del 2001 vam començar a recollir i preparar tota la documentació necessària per a començar el treball de camp sobre l'islam a l'inici del curs següent. Els atemptats d'aquell setembre a Nova York, i l'enfocament mediàtic que prengué l'esdeveniment, ens van fer témer un replegament que ens impediria accedir amb naturalitat als oratoris musulmans. Als primers intents no vam trobar cap reacció defensiva ni malfiada. Els diaris insistien en la por dels musulmans, però nosaltres trobàvem les portes obertes. Finalment, ens vam convèncer que els marroquins musulmans residents a Catalunya se sentien tan implicats amb els fets ocorreguts aquell onze de setembre com ho estàvem els autòctons, i que per tant no era perceptible cap reclusió per part seva. La identificació dels musulmans amb els terroristes era una mera construcció mediàtica, que involuntàriament havíem donat per bona.

El segon exemple fa referència a l'Església de Jesucrist dels Sants dels Últims Dies. El Llibre del Mormó explica com després de ressuscitar, Jesucrist féu estada a Amèrica. Per a les persones de cultura catòlica, aquest esdeveniment resulta com a mínim xocant, i fàcilment hilarant. Però analitzat fredament, el miracle és la Resurrecció, i per on passés abans d'arribar al Cel resulta poc més que anecdòtic. De bones a primeres, doncs, sembla més acceptable el complex santoral hindú que no pas un episodi que distingeix els mormons de la resta de cristians. Si aquest i d'altres exemples d'aquesta església ens fan arrufar el nas, amb els bahá'í ocorre una sensació inversa, però igual de temible per a qui vol ser equànime. La religió fundada per Bahá'u'llah és la políticament més correcta, amb uns principis tan bonhomiosos que ser-ne crític gairebé sembla passar per mal educat.

En conclusió, els prejudicis no tenen res a veure amb la versemblança o exotisme de la religió en qüestió, sinó en relació entre la realitat de la religió i la nostra idea preconcebuda d'aquesta mateixa religió.

e. Presentacions

Un altre biaix és la doble presentació que *de facto* es donava de l'equip. En tractar-se d'un equip universitari que realitzava la recerca per a l'administració, l'única opció ètica i professional era esmentar qui érem i per qui treballàvem. Aquesta convicció, però, no està exempta de riscos incontrolables, que hem detectat tant amb complicitat com amb desconfiances.

Per un costat, alguns entrevistats mostraven el seu recel a uns "enviats" per la Generalitat, per la innegable sensació de control que donàvem, amb la consegüent impressió de fiscalització. És clar que sempre hi ha respostes pitjors, com els qui aprofitaven la nostra visita per a denunciar totes les mancances o perjudicis que el govern els provocava. Lògicament, recollíem les seves opinions com una part més de la informació, mentre ens comprometíem a fer arribar les seves queixes. Això no obstant, la resta de la informació quedava tacada de la intencionalitat reivindicativa, a part d'haver d'aguantar estoicament el xàfec del qui es desfoga.

Però el biaix no sempre bé del qui protesta. En alguns casos la referència governamental els empenyia a voler fer-se la mar de simpàtics, oferir tota mena de col·laboració o engreixar la informació amb l'esperança de tenir més facilitats de cara a subvencions. Cal reconèixer que, sobretot entre els immigrants, la referència a la Generalitat no deixava fred. I és que ben mirat, els qui procedeixen de països amb poca tradició democràtica tenen greus dificultats per a entendre unes autoritats que alhora disposen d'una policia que els persegueix i uns assistents socials que els protegeixen, unes lleis

que els marginen i uns serveis públics que els emparen. I en aquest context, costava que es prenguessin seriosament l'interès dels poders públics d'obtenir informació per a millorar la gestió de la diversitat religiosa.

f. Desestigmatització

Una idea subjacent durant tota la recerca és la radical igualtat de dignitat i legitimitat de totes les creences. L'explicitació dels grups inclosos i dels exclosos de cap manera no suposa fer una llista de bons i dolents, sinó una estricta resposta a la necessitat d'acotar l'objecte d'estudi.

Resulta molt habitual classificar les entitats religioses amb categories morals, més o menys camuflades (perillositat, destrucció, manipulació, etc.), cosa que no passa en àmbits més poderosos, com poden ser l'esportiu i l'econòmic, on ningú no distingeix els clubs de les màfies, o les empreses en funció del grau de corrupció. Per tant, el simple fet de llistar associacions, amb una descripció dels trets principals sense recomanacions o precaucions, ha resultat alhora novedós i polèmic.

La intenció desestigmatitzadora és patent en tot moment, la qual cosa ha provocat molta sorpresa entre els lectors (per aprovació o amb reprovació). Igualment, aquesta dicotomia s'ha repetit entre els al·ludits. Els sospitosos habituals ens han felicitat la gosadia de trencar el mur invisible que els aïllava. Per contra, els qui gaudeixen de més reputació, o millor dit, el qui utilitzen la seva imatge per a guanyar-se un bon lloc en el competitiu mercat religiós, han trobat penós veure's descrits al costat d'altres grups de mala fama.

5. Conclusions

Després de repassar diverses vicissituds de la recerca, val la pena esmentar uns punts que poden servir com a conclusió a diversos nivells: sobre el concepte de religió, sobre l'associacionisme religiós i sobre el paper de la recerca.

a. Diversitat tan diversa que no és una única realitat

Com es deia al principi de l'article, no ha estat gens fàcil delimitar l'associacionisme religiós justament perquè el concepte de religió s'escau millor a unes tradicions que a d'altres, i només podem parlar de religions orientals utilitzant el terme en un sentit ampli. De fet, cal estirar tant la definició que la recerca no pot basar-se en una definició prèvia i tancada, sinó que aquesta s'ha anat construint, o reconstruint a mesura que s'esfondrava la inicial, al llarg de la investigació. En consonància, si forcem gaire les definicions de partida podem provocar, paradoxalment, que el major assoliment de la recerca constitueixi la pròpia definició enlloc del què realment ens interessava inicialment.

Aquesta dialèctica porta fins al punt de qüestionar si existeix cap criteri (o fins i tot, conjunt de criteris) que sigui exclusiu d'allò que anomenem religió. La nostra pràctica ens ha portat a acceptar que l'associacionisme religiós no és una xarxa aïllada i diferenciada, sinó que té unes fronteres molt borroses amb molts altres àmbits associatius. I això ho podem afirmar en el mateix sentit que les creences i ritus religiosos no es poden distingir nítidament de la resta de creences i ritus.

Aquesta frontera tan difusa entre l'àmbit religiós i el no religiós, sumat a l'absència d'un element comú que identifiqui exclusivament les religions, porta a considerar si allò que anomenem amb un sol nom, religió, defineix certament una única realitat. Que la diversitat religiosa arribi a ser tan diversa ens hauria de fer reconsiderar si no pretenem ficar sota un mateix paraigua massa realitats.

b. Ortodòxies i legitimacions

S'està difonent tant la diversitat com a valor positiu, que podríem oblidar que bona part d'aquesta prové de lluites de poder, males interpretacions i mals entesos. Lògicament, defensarem el respecte a la diversitat com a base per a una bona convivència, però l'apropament als orígens de moltes entitats ens ha portat a un clar desencantament: rere la majoria d'iniciatives hi ha un trencament amb la realitat anterior. I les versions varien de la purificació i renovació, fins a perversió i heretgia. Però no ens estem referint només al moment fundacional, que pot provocar recels entre els líders de les comunitats preexistents amb l'escindida o fundada, sinó que la rivalitat o competència pot fer que es mantinguin unes relacions poc netes (i sovint, completament contradictòries amb la fraternitat predicada).

Per tant, més enllà dels elements simbòlics i culturals, és necessari analitzar l'associacionisme religiós amb les eines pròpies de la sociologia de les organitzacions, sense deixar-se enlluernar per la retòrica habitual d'unitat i pau. No es pot aplicar directament una analogia amb termes econòmics, però conceptes com competència lleial i deslleial, lliure mercat, marca, producte, consum, entre d'altres, poden ajudar a entendre bona part de les dinàmiques d'hegemonia pròpia i deslegitimació dels altres, que es donen entre els grups més propers.

c. Conseqüències

Segurament ja coneixeu aquell acudit on es veuen uns indis a la platja, i el cap comenta als altres: "aquell es diu Colom i ve a descobrir-nos". Després d'anys de feina, amb el colofó de la seva publicació, fa una certa vergonya qualificar de descobriment allò que viuen molts conciutadans nostres. Que ningú abans no ho hagués llistat, ajuntat o simplement explicat, no treu que calgui vetllar per tractar totes les persones i grups amb respecte, tot evitant reificar-los i que el retrat ofert esdevingui una cotilla que els ofegui. Sabem que alguns grups han quedat molt satisfets de la descripció, mentre que d'altres han fet saber públicament la seva disconformitat amb el que s'ha publicat. Haurem de valorar humilment què són errors i què són apreciacions discutibles. Però en cap cas es pot bandejar per irrellevant.

Aquesta recerca té conseqüències immediates en el camp polític i mediàtic, en oferir unes dades ordenades i comprensibles, que faciliten als respectius grups ser tractats amb "normalitat", és a dir, independentment d'aquells aspectes simbòlics o rituals que els fan únics i diferents. Ser tinguts en compte per l'administració i per l'opinió pública és sens dubte un avenç per a moltes organitzacions que no tenen els recursos per a fer sentir la seva veu, tapada entre els sectors catòlics i els qui confien que la religió és un fenomen anacrònic en fase d'extinció.

La recerca sobre minories religioses ha obert infinitat de nous interrogants, per a investigadors, i nous reptes per als actors socials. El fet de disposar d'una mena de qui és qui en les religions a Catalunya impedeix que, a partir d'ara, puguem parlar de religió, en singular, al nostre país.

Bibliografia

ESTRUCH, Joan; GÓMEZ, Joan; GRIERA, Maria del Mar; IGLESIAS, Agustí: *Les altres religions. Minories religioses a Catalunya*. Ed. Mediterrània, Barcelona, 2004.

Resum

L'any 2000, la Generalitat de Catalunya encarregà un estudi sobre les minories religioses presents al país, amb la intenció de conèixer-ne la seva implantació i els seus representants. Rere uns objectius molt pràctics, l'equip investigador es trobà un seguit de dilemes al voltant de la mostra i dels indicadors que finalment desemboquen en un qüestionament del mateix concepte de religió.

L'estudi ha posat al descobert que l'aplicació de qualsevol definició tancada de religió implica forçar la inclusió o exclusió d'entitats. Aquesta dificultat en delimitar clarament quines entitats són o no religioses prové pels excessius elements que formen part de la religió, si es vol tractar de forma unívoca. A més, la contínua transformació que sofreix el fenomen, obliga a una constant reformulació dels límits.

Si bé els principis de la metodologia de les ciències socials són prou clars, el treball de camp mostra una realitat que s'escapa de les categories sociològiques. En conseqüència, a partir d'exemples concrets de la recerca, els autors arriben a preguntar-se si no resulta abusiu parlar de la diversitat religiosa, perquè la diversitat és tan ampla que potser ens estem referint a més realitats que la religiosa.

Abstract

In the year 2000, the Generalitat de Catalunya commissioned a study of religious minorities in order to map the diversity of religions present in Catalonia, and to establish and maintain institutional contacts with their representatives. An apparently simple assignment with a very practical objective quickly became complicated as the research team was confronted with a series of dilemmas concerning sampling and definition that finally led to a questioning of the concept of religion itself. The study showed that any closed definition of religion necessarily implies the inclusion and exclusion of certain entities. This difficulty in defining exactly which groups count as "religious" stems from the tremendous variety of beliefs, practices and organizational forms that may pertain to religion. Furthermore, the continuous transformation of religious phenomena requires constant redefinition of the boundaries of this category. Although the methodological principles of the social sciences are clear enough, fieldwork exposes a reality not easily confined within sociological categories, a diversity so diverse that we do these groups a disservice by reifying them as a single type of phenomenon.

¹ El Registro de Entidades Religiosas es pot consultar a través d'Internet, a la següent adreça:
<http://dgraj.mju.es/EntidadesReligiosas/>

² Trobareu més dades a la pàgina de la Direcció General d'Afers Religiosos de la Generalitat de Catalunya: <http://www.gencat.net/presidencia/dgar>